

Lectorale rede

ons kenmerk 09-0373/161/RP
datum 10 november 2009
onderwerp lectorale rede Bas Vogelvang
van Dr. Bas Vogelvang

Een sterk verhaal

Over de invloed van reclasseringswerkers op het stoppen met criminaliteit na detentie.

"We resent the walls, bars, uniforms, being told what to do, what programs we must take. None of us arrived here by accident and if we are honest with ourselves, we'll acknowledge a whole series of destructive behaviors that preceded our committal to a monastery of the damned. But until we come to terms with our individual reality – separate the crime from the man, decide that the "I am" is capable of much more than what the label implies – we're doomed to failure."

J.E. McCormick
Canadian prisoner (1999)

Dames en heren,

De uitspraak van deze Canadese gedetineerde, die zijn gevangenis vergelijkt met een klooster voor verdoemden, bevat een opdracht. McCormick zegt: *come to terms with your individual reality*. Wees eerlijk tegenover jezelf, je zit hier niet per ongeluk. Maak onderscheid tussen de misdadiger en de mens, want een mens, de *'I am'*, is tot veel meer in staat dan het etiket 'misdadiger' dat op hem wordt geplakt, en dat hij wellicht ook op zichzelf heeft geplakt. McCormick spreekt uit ervaring, omdat hij na zijn detentie niet meer is teruggevallen in delictgedrag. Hij was tot meer in staat.

Ik wil het met u vandaag hebben over dit veranderingsproces, en de mogelijkheden die reclasseringswerkers hebben om dit proces te stimuleren bij hun klanten, de reclassenten. Ik beperk me daarbij tot het toezicht, dat wil zeggen de gedwongen begeleiding en controle in de periode na detentie, hoewel de mogelijkheden die ik zal bespreken deels ook gelden voor contacten met reclassenten die niet hebben vastgezet. Ook omwille van de tijd moet ik mij beperken. Deze rede is daarom een sterk verkorte weergave van het boekje dat u straks kunt meenemen.

Bij ex-gedetineerden gaat het om flinke aantallen. In 2007 verlieten iets meer dan 35.000 volwassenen een gevangenis of een Huis van Bewaring. Bijna de helft van hen stond overigens binnen een maand al weer buiten. Het overgrote deel, vier van de vijf gedetineerden, zat minder dan zes maanden vast. Voor de rest, bijna 1 op de 5 gedetineerden, liep echter het aantal dagen zitten toch aardig op.

Lang niet iedereen die weer buiten komt, heeft hetzelfde inzicht verworven als McCormick. Als we kijken naar de recidivecijfers na detentie, zo'n 70% binnen een periode van 6 jaar,

dan mag duidelijk zijn dat velen het etiket 'misdadiger' nog niet hebben kunnen afschudden en een veranderingsproces niet aankunnen of aanwillen.

Delicten rond geweld en drugs, en vermogensdelicten zijn de belangrijkste aanleidingen voor detentie. Het zijn vooral die typen delicten die professionals van Justitie bij ex-gedetineerden moeten helpen voorkomen. Daarvoor wordt vaak de term nazorg na detentie gebruikt. Op die term valt af te dingen, omdat de vereiste zorg of begeleiding *tijdens* de detentie vaak niet aanwezig of mogelijk is. Ook kunnen we detentie beter opvatten als een *time-out* of sanctieperiode binnen een meeromvattend proces van begeleiding dat al bij de aanhouding zou moeten beginnen en dat doorloopt na detentie. Maar omdat de term nazorg nu eenmaal is ingeburgerd, zal ik hem vandaag ook gebruiken.

De drie congres thema's van vandaag vormen drie contexten van nazorg: het vindt plaats in de praktijk, en deze context is verbonden met de wetenschap en het beleid. Ik loop de contexten kort met u door.

In de **praktijk** van nazorg vinden we de professionals en ook de vrijwilligers die met ex-gedetineerden aan de slag gaan. Hun opgave is groot, want de ex-gedetineerde en zijn omgeving zijn een weerbarstig stel. De omgeving – denk aan de buurt, of een werkgever- zit vaak niet op ex-gedetineerden te wachten, en de ex-gedetineerden *zelf* zitten vaak niet op *hulp* te wachten. Velen van hen willen na hun vrijlating wel eens van de bemoeienis van Justitie af zijn. Hun problemen en risico's zijn echter in veel gevallen groot en complex. Daarom is het goed dat Justitie niet de poort opent en ex-gedetineerden verder veel succes wenst, maar bij hen op ondersteuning aandringt en hen steeds vaker *verplicht* begeleidt en controleert.

De praktijk van de nazorg is ook weerbarstig omdat de hoeveelheid instellingen binnen en buiten de justitiële sector die zich met ex-gedetineerden bezighouden, heel groot kan zijn. De keten is lang en de schotten zijn nog steeds talrijk. Jo Hermanns, samen met Anneke Menger lector Werken in een Justitieel Kader aan de Hogeschool Utrecht, wees recentelijk in zijn rede op de negatieve gevolgen daarvan voor de continuïteit en daarmee de effectiviteit van de nazorg. De oplossing die hij voorstelt, de introductie van het *wraparound care* model, impliceert dat voor een meer effectieve *praktijk* van nazorg ook het *beleid* van de overheden en uitvoeringsorganisaties aangepast moet worden.

De praktijk van nazorg wordt immers mogelijk gemaakt door **beleid**. Beleidsmakers maken daartoe afwegingen, vervolgens maken zij keuzes en dan nemen zij maatregelen. Een voorbeeld daarvan is het Project Aansluiting Nazorg van de Dienst Justitiële Inrichtingen, en het vervolg daarop, het Project Verbetering Uitvoering Nazorg, waarbij medewerkers maatschappelijke dienstverlening binnen de inrichting samen met contactpersonen in gemeenten zorgen voor een aantal basisvoorzieningen voor ex-gedetineerden. Deze projecten laten zien hoe het beleid de praktijk naast mogelijkheden ook hoofdbrekens kan geven. Het werk van de reclassering met gedetineerden ter *voorbereiding* op hun vrijlating, en de *vrijwillige* begeleiding na hun vrijlating, werd namelijk enkele jaren geleden wegbezuinigd door Justitie en overgedragen aan de gemeenten. Dit leidde tot een toename van problemen met de re-integratie van ex-gedetineerden, geconstateerd in het rapport 'Van binnen naar buiten'.

De huidige nazorgprojecten van Justitie zijn belangrijke reacties daarop, maar voordat een en ander op gang gekomen was, hebben flink wat ex-gedetineerden in de kou gestaan. In zijn

algemeenheid moeten we rond nazorg constateren dat het beleid een tijdlang achter de feiten heeft aangelopen, zowel in Nederland als ook daarbuiten. We zien echter beleidsveranderingen: naast basisvoorzieningen als inkomen en huisvesting krijgen nu ook de verplichte begeleiding en controle na detentie de aandacht die ze echt verdienen. Voorbeelden daarvan zijn de voorwaardelijke invrijheidstelling en het forensisch psychiatrisch toezicht voor tbs-gestelden. De werkzaamheden van de reclassering in het kader van nazorg zullen daardoor de komende jaren flink toenemen.

Beleidsmakers moeten overigens rekening houden met meer belangen dan alleen de toekomst van de ex-gedetineerde. Ook de *veiligheid* in de samenleving vraagt aandacht. Het gaat daarbij om het voorkomen van nieuwe slachtoffers, en om het bewaren van de subjectieve, in toenemende mate hysterische gevoelens over veiligheid in de samenleving, stad en buurt. De aandacht voor veiligheid is ook doorgedrongen in het beleid van de drie reclasseringsorganisaties in Nederland. Zij werken mee aan een veiliger samenleving, zo staat op hun websites vermeld.

Dat doel klinkt wellicht heel redelijk in de oren, maar er zit hier een addertje onder het gras. De oorspronkelijke missie van de reclassering –rehabilitatie en re-integratie van ex-gedetineerden – loopt in het huidige politieke en maatschappelijke klimaat in toenemende mate gevaar om van een zelfstandig *doel* een uitwisselbaar *middel* te worden om onze veiligheid als *hoger liggend* doel te waarborgen. Rehabilitatie en re-integratie zitten in dit klimaat op de wipstoel: als ze niet voldoende overtuigend of niet snel genoeg onze veiligheid bevorderen, dan lopen ze gevaar gemakkelijk te worden ingewisseld voor langdurige detentie of een andere harde aanpak. Rehabilitatie en re-integratie hebben een soft imago, en ze staan regelmatig in het beklagdenbankje van politici en boze burgers als er 'alweer' een incident rond de veiligheid is geweest. Hoe ernstig die incidenten soms ook zijn, toch zal onze veiligheid in objectieve en subjectieve zin alleen toenemen door ex-gedetineerden zeer goed te rehabiliteren en re-integreren. Het blijven eigenstandige doelen. Er is geen andere optie. Om met professor Fijnaut te spreken: ook ex-gedetineerden zijn van ons.

Het belang van rehabiliteren en re-integreren als *doel* kan nog aan kracht winnen als er ook meer aandacht wordt besteed aan het kanaliseren van de sterke negatieve gevoelens in de samenleving over delictplegers. Ik geef twee suggesties: In de eerste plaats is nodig dat de reclassering actief werkt aan *restoratie*. Dat wil zeggen dat de reclassent wordt geholpen bij zijn pogingen om schade en leed te herstellen, en dat de stad, buurt en familie worden ondersteund om de reclassent weer openlijk als burger en *voormalig* dader te erkennen. Een tweede suggestie is dat de stem van slachtoffers en hun naasten in de vaak dorre rechtspraak beter tot zijn recht komt.

De **wetenschap**, als derde context, geeft aanwijzingen vanuit onderzoek die voor de praktijk en het beleid van nazorg waardevol kunnen zijn. We zien hier twee bronnen: Als eerste de psychologische wetenschap van het criminele gedrag, waarbij tegenwoordig de 'What-works'-beweging de boventoon voert. Een tweede bron voor beleid en praktijk zijn de sociologie en criminologie, die recentelijk vooral aan de weg timmeren met onderzoek naar criminaliseringsprocessen en onderzoek naar het natuurlijke proces van stoppen met crimineel gedrag. Ook hier zijn er, hoe kan het anders, hoofdbrekens: de wetenschappelijke kennis om criminaliteit terug te dringen is nog niet compleet, en de beschikbare kennis is lang niet altijd makkelijk uitvoerbaar in de praktijk, al helemaal niet in zo'n weerbarstig veld als nazorg. Het levert hoofdbrekens op om deze deels incomplete, en deels juist heel specifieke

en geprotocolleerde kennis in de praktijk te implementeren, toe te passen en te combineren. Ik kom daar straks op terug.

Rond het thema nazorg maken praktijk, beleid en wetenschap steeds meer van elkaars kennis en mogelijkheden gebruik. De hoofdbreken die men elkaar geeft worden daardoor beter bespreekbaar en oplosbaar. Toch zal hun samenwerking rond dit thema nog moeten groeien. De recidive na detentie neemt namelijk wel wat af, maar niet bepaald spectaculair, en al helemaal niet in de subjectieve beleving van de burger. Er is nog veel werk te doen. Het meeste werk moet echter worden gedaan door de ex-gedetineerde zelf.

Het citaat van McCormick bevat daarom een opgave voor persoonlijke ontwikkeling. Deze opgave wordt ook door reclasseringswerkers bij hun cliënten benadrukt. De reclassering gaat namelijk uit van individuele verantwoordelijkheid. De reclasseringswerker zet deze opgave kracht bij met een gedwongen, juridisch kader, waarmee tegelijk ook de veiligheid van de samenleving wordt beschermd. Het wordt daarmee een opgelegde ontwikkelingsopgave, waarmee een reclassent een Huis van Bewaring of gevangenis verlaat. Van hem wordt verlangd dat hij op langere termijn geheel afziet van een crimineel leven, dus niet meer recidiveert, en een zinvol leven opbouwt. In de levensloopcriminologie wordt het resultaat van dit ontwikkelingsproces ook wel aangeduid met *desistance*, het afzien van een crimineel leven. Dit thema krijgt de laatste 15 jaar in toenemende mate wetenschappelijke aandacht.

In het boek sta ik uitgebreid stil bij de definitie en operationalisatie van *desistance* door wetenschappers. *Desistance* is namelijk moeilijk te meten, want het is juist de *afwezigheid* van delictgedrag. Ook speelt de vraag of *desistance* nu de reis is, dat wil zeggen een wellicht blijvende strijd om van criminaliteit af te zien, of dat er toch sprake is van een aankomst, een soort van eindpunt waarna je nooit meer recidiveert. Voor deze complexe en boeiende discussies, en een voorstel voor een nieuwe definitie, verwijs ik naar het boek.

Desistance is een natuurlijk ontwikkelingsproces, omdat vrijwel alle delictplegers uiteindelijk om diverse redenen ophouden met criminaliteit. Dat gaat niet altijd gemakkelijk, vooral niet als je na je 18e jaar nog doorgaat met delictgedrag. Als onderdeel van dit natuurlijke proces kunnen justitiële interventies een rol spelen, naast de vele andere factoren die de levensloop kunnen beïnvloeden. Reïntegratie en rehabilitatie, en ook de spelregels van het gedwongen kader kunnen *desistance* bevorderen, maar ze mogen niet worden beschouwd als de enige en zeker niet als doorslaggevende interventies. De Schotse onderzoeker Fergus McNeil drukt het als volgt uit: *think process first, interventions second*.

Desistance is een ontwikkelingsproces op psychologisch niveau. In het boek ga ik hierop dieper in, aan de hand van het bio-ecologische model, een model in de ontwikkelingspsychologie waarmee het proces van menselijke ontwikkeling kan worden beschreven en begrepen. Ik wil hiervan twee uitgangspunten noemen, omdat zij noodzakelijk zijn voor het begrijpen van *desistance*:

Eén. De ontwikkeling van een persoon duidt op de groei van vaste, stabiele patronen van mentale organisatieactiviteiten én hun concrete inhoud, die kenmerkend zijn voor die persoon. Deze vaste patronen van denken, voelen en willen *zijn* de ontwikkelingsuitkomsten. Uiteindelijk is ontwikkeling, en ook *desistance*, een psychologisch fenomeen.

Twee. Het uiteindelijke resultaat van een ontwikkelingsproces is zichtbaar en meetbaar in *gedrag*, meer precies in *mastery* of beheersing van activiteiten. Bij desistance zijn dat activiteiten die je in staat stellen een leven te leiden zonder criminaliteit.

Het is *deze* ontwikkeling die alle betrokkenen willen zien, van de moreel gepanikeerde burger, burgemeester en politicus, via de wetenschapper en reclasseringswerker tot uiteindelijk de ex-gedetineerde zelf: duurzame, onomkeerbare en verinnerlijkte gedragsverandering. Bij desistance zien we een door iedereen gedeelde conclusie dat '*the I am*' tot meer in staat is geweest dan het etiket crimineel suggereerde.

Hier dringt zich de vraag op wat een reclasseringswerker aan deze ontwikkelingsuitkomst kan bijdragen en welke verwachtingen wellicht te hoog gegrepen zijn. Hij kan niet op de handen van de ex-gedetineerde gaan zitten. Hij kan deze ontwikkeling niet bepalen, maar wellicht wel bevorderen. *Process first, interventions second*. Wat is daarbij haalbaar en hoe moet dit dan plaatsvinden?

Voor het beantwoorden van die vraag is het nodig naar het waarom en het hoe van desistance te kijken. Daar kan de reclasseringswerker immers op aansluiten. In het boek ga ik hierop uitgebreid in.

Eén aspect wil ik hier noemen, omdat het voor de reclasseringswerker essentieel is. Het besluit om met een crimineel leven te stoppen is geen eindpunt of resultaat van een langdurig en diep denkproces, maar een besluit dat voortkomt uit een breuk en een gok. Ik begin met de gok.

De onderzoekers Boeck, Fleming en Kemshall constateren dat het onjuist is om een delictpleger op te vatten als een koele denker, een '*information processing unit*' die de voor- en nadelen van alle risico's en kansen van doorgaan of stoppen keurig tegen elkaar afweegt, en op basis daarvan een desister wordt. Dat lukt niet, want de omgeving van de delictpleger is gejaagd en gevaarlijk. De omgeving bevat opflinkerende, vluchtige kansen om geld te verdienen, triggers die agressie doen ontvlammen, al dan niet gestimuleerd door alcohol of drugs.

Het idee van de koele denker veronderstelt ook dat prosociale alternatieven, zoals een legaal inkomen of een eigen huis, allemaal beschikbaar zijn, voor het oprapen liggen, waardoor je als crimineel kunt 'navigeren' in een breed palet van risico's en kansen. Dat is niet de realiteit. Bovendien vereist dit navigeren zelf een bijna voortdurende reflexiviteit of zelfinspectie, en dat is een vaardigheid die veel delictplegers slecht beheersen. Navigeren en rationele keuzes zijn vooral weggelegd voor de midden- en hogere klasse. We moeten uitgaan van een 'gokkende' in plaats van een navigerende, weldenkende (en vaak ook welgestelde) mens. De gokker zegt: 'U heeft mooi praten, meneer de reclasseringswerker, maar het leven is een loterij'. Dat is de realiteit. Een keuze voor desistance staat daarom voor velen gelijk aan een zoveelste gok, aan het nemen van risico.

Boeck, Fleming en Kemshall concluderen het volgende over delictplegers "leaving their present high risk and crime lifestyles is in itself a risk, and one they are ill equipped to take" (2006, p. 10).

Dit 'gokgedrag' kan echter worden doorbroken, en daar liggen kansen voor de reclassering. De Amerikaanse onderzoeker Shadd Maruna stelde op basis van biografieën van *desisters* vast dat voorafgaand aan de start van hun desistanceproces een ingrijpende gebeurtenis

plaatsvond, een breuk, die hen anders naar hun criminele leven en hun toekomst deed kijken. Daarbij ging het om vier typen gebeurtenissen:

1. een schok, zoals onderling verraad tussen criminelen of het omkomen van een vriend;
2. de afschrikkende werking van opnieuw detentie;
3. het vinden van zingeving, een hoger doel in het leven, bijvoorbeeld ouderschap, religie, spiritualiteit of vrijwilligerswerk;
4. en alternatieve sancties, bijvoorbeeld reclasseringstoezicht in plaats van detentie of een vorm van herstelrecht.

Dergelijke gebeurtenissen zijn een opmaat voor een desistance-proces, maar volgens Maruna is er pas sprake van een *echte* breuk als de gebeurtenis samengaat met het *geloof* van de delinquent dat er een substantiële *kans* bestaat dat persoonlijk functioneren en zijn levensomstandigheden kunnen verbeteren. Dan blijft desistance weliswaar een gok, maar een gok die je meer gerust kunt nemen.

De reclasseringswerker kan hieraan bijdragen, door *geloofwaardige* doelen te presenteren. Daarvoor is in de eerste plaats een concreet uitzicht op basisbehoeften, op sociale kansen en sociale steun nodig. Dit uitzicht in de vorm van geloofwaardige doelen is cruciaal, maar niet genoeg voor desistance. In de tweede plaats moeten deze doelen namelijk stap voor stap worden bereikt. De reclassent moet ervaren dat zijn individuele pogingen om van die basisbehoeften, kansen en steun gebruik te maken, en om ander gedrag te proberen, succes hebben. Hij moet, in vaktermen, *agency* of zelf-effectiviteit, toenemende *mastery* ervaren. Daarvoor is rehabilitatie nodig, dat wil zeggen gedragstraining en begeleiding op precies die levensgebieden die hem steeds weer doen terugvallen in delictgedrag, in combinatie met het werken aan hogere doelen die met zingeving te maken hebben.

Tijdens en na een periode van detentie is dit ontwikkelingsproces extra lastig. De onderzoekers Farall en Calverley benadrukken dat detentie je mogelijkheden om *agency* te ervaren of *mastery* te ontwikkelen sterk beperkt, omdat je gedrag en besluitvorming in de inrichting enorm worden ingeperkt, door anderen en het regime worden bepaald. Deze ontwikkelingsbeperking gaat ook na vrijlating door, omdat het vinden van huisvesting, werk en eventueel ook een relatie extra lastig is geworden. Ook kan de *mastery* van activiteiten die een ex-gedetineerde *voor* zijn detentie al wél had, door detentie weer deels verloren zijn gegaan. Hij weet bijvoorbeeld niet meer goed, hoe hij in sociale situaties moet handelen, en komt daardoor in de problemen of vermijdt die situaties maar liever. Dit vergroot de kans dat hij weer alleen met oude criminele kennissen omgang zoekt. Het leven is dan al gauw weer een loterij, en de hogere doelen hebben geen geloofwaardigheid meer.

Toch lukt het uiteindelijk de meeste ex-gedetineerden om met criminaliteit te stoppen. Ik gaf eerder aan dat desistance een ontwikkelingsproces is op psychologisch niveau. Het stoppen met criminaliteit hangt daarom samen met een *verinnerlijking*, en wel van twee dingen: ten eerste verinnerlijking van nieuw gedrag of van nieuwe vaardigheden, en ten tweede een verinnerlijking van de *betekenis* die de ex-gedetineerde geeft aan de steun en kansen die hij krijgt, de *waarde* die hij daaraan toekent. Dit proces van verinnerlijking begint met het *willen* loslaten van het etiket van crimineel en de bijbehorende rollen, op basis van de breuk, de ingrijpende gebeurtenis, en op basis van het geloof dat het anders moet en kan. Deze

intentie is de grondslag voor het werken aan nieuwe vaardigheden en het oppakken van sociale kansen.

Shadd Maruna wijst bij deze verinnerlijking op de rol van de narratieve identiteit. Daarmee wordt het verhaal bedoeld dat de ex-gedetineerde over zichzelf als persoon vertelt. Het verhaal waarmee hij zijn identiteit vormgeeft en ontwikkelt. Wij schrijven allemaal een verhaal over onszelf, het is onze identiteit, en in ons verhaal maken we keuzes. We beschrijven onszelf als een rol of karakter, en we kiezen een verhaallijn of plot over onszelf. Een ex-gedetineerde kan ook kiezen voor een rol: een rol van crimineel, van verslaafde, of juist een rol van desister. McCormick dringt daar in zijn uitspraak ook op aan: *separate the crime from the man*. Naarmate de keuze voor een rol van desister en een verhaal over desistance meer overtuigd is, zien we een sterkere interne motivatie voor verandering en een houding die criminaliteit niet langer tolereert of goedpraat.

Dan ontstaat een spiraal: het verhaal leidt tot het investeren in nieuw gedrag en een andere waardering van sociale steun en kansen. Het verhaal wordt dan bewaarheid, het gaat zichzelf bevestigen, manifesteren in de wereld en het wordt steeds meer de neerslag van de veranderde werkelijkheid zelf. De gewenste identiteitsverandering wordt een werkelijke identiteitsverandering. Desisters die terugkijken op hun verleden zeggen dan tenslotte; het was niet de 'real me' of echte 'I am' die dat allemaal deed, ik was iemand anders, een gokker, een etiket. Het is dan geen sterk verhaal meer in de vorm van een broze belofte, maar een sterk verhaal als *bevestigde* bron om voor een ander leven te kiezen en een verhaal dat sterk is omdat het ondertussen tegen een stootje kan.

Het *geloof* in het succes van reclasseringstoezicht door de reclasseringswerker, wat door onder andere Anneke Menger (2009) en Ben Rovers (2008) wordt benadrukt, kan aan dit sterke verhaal bijdragen. In het rijtje van Maruna zien we immers ook de alternatieve sanctie staan. Dit geloof kan besmettelijk zijn, het kan bij de reclassent net dat zetje geven dat vereist is om de rationele keuze voor desistance te maken en dit proces vol te houden.

Voor de ontwikkeling een dergelijk sterk verhaal zijn, zoals gezegd, een breuk en een goede gok niet genoeg. Er is groei van sociaal kapitaal nodig, dat wil zeggen kansen en steun, en meer menselijk kapitaal, dat wil zeggen vaardigheden, waarbij de interventies vanuit de 'What-works' benadering de voorkeur verdienen. Door McNeill zijn deze twee factoren naast de narratieve identiteit als derde factor in een driehoek geplaatst, om hun onderlinge afhankelijkheid te benadrukken. In het boek ga ik dieper op deze onderlinge afhankelijkheid in, en wat deze betekent voor het reclasseringswerk.

Ik beperk mij nu verder tot één van deze drie factoren, te weten het sociaal kapitaal, omdat de reclassering daar ook deel van uitmaakt. Voor een bespreking van de andere twee factoren, en de taak van het reclasseringswerk daarbij, verwijs ik naar het boek.

Sociaal kapitaal is het geheel van alle relaties die de reclassent met zijn omgeving onderhoudt. Elke relatie moet worden gezien als een bron waaruit ontwikkeling kan tappen. Alleen binnen relaties ontwikkelt de reclassent zijn wens om af te zien van delicten, alleen binnen relaties krijgt hij daarvoor de mogelijkheden aangereikt en alleen binnen relaties kan hij zijn wens om geen delicten meer te plegen in handelingen vertalen, zoals het leren van nieuw gedrag, het zich houden aan de voorwaarden van het toezicht, of het herstellen van aangedaan leed. Sociaal kapitaal is dus meer dan een startaanbod, het ontwikkelt een dynamiek met het menselijk kapitaal en de narratieve identiteit.

Ik beperk me nu verder tot **nazorg** door de reclassering als een vorm van sociaal kapitaal. Hoe kan hiermee desistance worden bevorderd? Kazemian & Farrington (2006) en Taxman (2002) presenteren vanuit de gestaag groeiende onderzoekliteratuur over *re-entry programs* een aantal essentiële kenmerken van nazorgprogramma's. Ik verwijs voor de details naar het boek, maar wil hier aangegeven dat voor zowel de duur en intensiteit van de begeleiding, als voor de typen interventies en de samenwerkingsrelaties aan een aantal heel concrete eisen gelden.

Eén vorm van nazorg, binnen een *gedwongen* kader, is het reclasseringstoezicht. Ook daarvan zijn enkele essentiële elementen bekend: Controle en begeleiding moeten worden gecombineerd, waarbij de nadruk niet te veel op controle ligt en waarbij een combinatie met gedragsbehandeling aanwezig is. Uit onderzoek blijkt bovendien, en dit zal u bekend in de oren klinken, dat voor succesvol toezicht de kwaliteit van de werkrelatie of werkalliantie met de reclasseringswerker doorslaggevend is. Doorslaggevend is ook een informeel sociaal netwerk dat zowel steunt als controleert. We zien hier overigens een derde uitgangspunt van de ontwikkelingspsychologie, namelijk dat voor ontwikkeling de kwaliteit van de interacties met belangrijkste anderen bepalend is. *It takes a village to raise a desister.*

Wanneer we deze essentiële punten vergelijken met het reclasseringstoezicht dat in Nederland na detentie in het nieuwe programma *Redesign Toezicht* is beschreven, dan wordt aan een flink deel van deze punten voldaan. Echter, de duur en de intensiteit van het toezicht schieten - ook in het hoogste risiconiveau -nog tekort. Zeker in de meest kwetsbare en meest risicovolle groepen reclassenten kan de recidive na detentie ook met deze investering niet substantieel worden beperkt. Ook staan in de nieuwe methode de diverse begeleidingsactiviteiten onderling, en met de controleactiviteiten, nog niet duidelijk met elkaar in verband. En tenslotte vereisen de methoden voor het werken aan de werkalliantie en de informele sociale controle nog een flinke ontwikkelingsslag. De implementatie van *Redesign Toezicht* komt daarom wel erg vroeg. Meer hierover vindt U in het boek.

Staat u mij toe dat ik nu meer inzoom op de interacties die de reclasseringswerker kan inzetten om een desistance-proces te stimuleren. Daarvoor moet hij verschillende dingen combineren. Hij zet 'What-works' interventies in, hij vergroot het sociaal kapitaal, hij versterkt de narratieve identiteit, en hij biedt controle. Welke interacties zijn voor dit alles vereist? Om welke concrete woorden en daden gaat het uiteindelijk? Daarover weten we eigenlijk nog bar weinig. Het toezicht als proces is nog steeds een '*black box*', waar beleid en wetenschap aan de voorkant van alles instoppen en dan aan de achterkant gaan staan wachten. In het artikel '*J'accuse*' constateert Farall (2003) dat het onderzoek naar de effectiviteit van het reclasseringswerk het proces tussen reclassent en reclasseringswerker in feite overslaat. Onderzoekers kijken vooral of het toezicht of de gedragsinterventie werkt, en te weinig *hoe* zij werken. Farall concludeert dat we zo nooit kennis kunnen vergaren over de juiste volgorde van doelen en middelen, of hoe andere procesvariabelen in de tijd met elkaar samenhangen bij het stimuleren van verandering. Het is vreemd om te zien dat het reclasseringswerk zich richt op *dynamische* criminogene factoren, maar dat het onderzoek zich nauwelijks richt op de *dynamiek* van hun verandering. Dit heeft ertoe geleid dat de kennis over *desistance*-processen die daadwerkelijk door reclasseringswerkers in interacties toepasbaar is, eigenlijk nog beperkt is. Binnen de 'What-works' benadering vinden we weliswaar meer gedetailleerde uitwerkingen, zoals de instructies en soms zelfs protocollen voor de gedragsinterventies, en de technieken voor het motiveren van reclassenten voor gedragsverandering. Voor de methode van *toezicht* is echter de concreet toepasbare kennis ook vanuit de 'What-works' beweging ook nog aan de magere kant.

De reclasseringswerker moet daarom anno 2009 in veel gevallen nog *zelf* zijn interacties ontwerpen op basis van doorgaans vrij algemene wetenschappelijke aanwijzingen. De open, vrije ruimte voor het ontwerpen en toetsen van interacties wordt ook wel de discretionaire of professionele ruimte genoemd. Deze ruimte is een groot goed, want reclasseren is meer dan het uitvoeren van recepten of technologieën met de reclassent. Daarmee timmer je het contact immers dicht. De keerzijde is echter een gebrek aan houvast, en daarvan is nu sprake. De discretionaire ruimte is nu eigenlijk te groot voor de reclasseringswerker. Niet alleen is de verzameling concrete aanwijzingen beperkt, ook liggen de thema's en hun bijbehorende aanwijzingen ver van elkaar af, als eilanden in een zee. Sommige eilanden zijn dichtbevolkt, maar de meeste zijn nauwelijks bewoond, en het is ook niet duidelijk hoe de reclasseringswerker de zee moet bevaren om van eiland naar eiland te gaan. Hoe, en wanneer moet hij bijvoorbeeld navigeren van motiverende gespreksvoering naar corrigeren en controleren, of van het oefenen van een vaardigheid naar een meer coachende aanpak?

Dat de discretionaire ruimte te groot is, ligt trouwens niet alleen aan de wetenschap. Het is ook een probleem omdat het de reclasseringswerkers is afgeleerd deze ruimte creatief te gebruiken. Werkdruk heeft daaraan bijgedragen, onder meer door de introductie van outputsturing in het reclasseringsbedrijf aan het begin van deze eeuw. Momenteel komt dit aan de oppervlakte in Eindhoven, waar reclasseringswerkers vrijelijk met de professionele ruimte kunnen experimenteren. Het valt deze werkers echter niet mee met deze vrijheid om te gaan. De zee is intimiderend groot.

Ervaringskennis is in deze omstandigheden een steun, maar met name voor de jongere, minder ervaren reclasseringswerker zal vaak onduidelijk zijn waar zijn keuzes in de discretionaire ruimte toe leiden. En dat werkt, zoals we eerder bij de ex-gedetineerde zagen, gokken in de hand, of de reclasseringswerker zal juist houvast zoeken in de concreet beschreven controlemaatregelen van *Redesign Toezicht*. Beide opties zijn contraproductief. Gokken tast het geloof in je methode aan. En controleactiviteiten zijn een aanlokkelijk houvast voor de korte termijn, maar controle is een middel en geen doel.

Er is meer inhoudelijke houvast nodig. Ook de reclasseringswerker heeft een sterk verhaal nodig. Ook hij heeft er recht op dat de methode die hij hanteert geloofwaardig is, en dat hij zelf stap voor stap een effectieve toepassing van die methode kan realiseren, als een lerende professional. Ik wil hiervoor twee oplossingen aanreiken: de regulatieve cyclus en een communicatiemodel.

Een eerste oplossing voor meer inhoudelijke houvast is de inzet van de bekende regulatieve cyclus in het toezicht. Op dit moment passen de reclasseringswerkers deze cyclus al toe, maar zij lopen hem slechts één of hooguit tweemaal door, en ook in opgeknipte vorm, namelijk als assessment tijdens het adviestraject en als uitvoering tijdens het toezicht. De cyclus kan, *per* aan te pakken probleem of te bereiken doel, veel vaker worden doorlopen. Op die manier wordt de veralgemeniseerde wetenschappelijke kennis in elk geval in korte *etappes* vertaald en vervolgens getoetst in interacties met de reclassent. Ik wil er voor pleiten, dat het voortdurend doorlopen van deze cyclus in het reclasseringswerk wordt geïntegreerd.

De regulatieve cyclus lost echter het probleem niet helemaal op. De cyclus biedt een goede vorm, maar de inhoud, dat wil zeggen het ontwerpen en toepassen van concrete interacties op basis van wetenschappelijke kennis en juridische aanwijzingen, ligt nog altijd open.

Als tweede oplossing stel ik daarom voor, dat de reclasseringswerker een gereedschap aangereikt krijgt om in de vrije ruimte te navigeren. Uitgangspunt voor dat gereedschap moet zijn, dat de reclasseringswerker de reclassent primair agogisch benadert, omdat hij tot een dialoog met hem moet komen. Reclasseren is immers geen technologie, de reclassent is geen object. Bij een dialoog passen geen aanwijzingen voor communicatie in één richting, met als uitzondering de kaders die Justitie oplegt en waarop soms moet worden teruggegrepen. Zelfs als het interactieproces, de 'black box', nog veel intensiever zou worden bestudeerd dan nu, betwijfel ik of de resultaten dan aanleiding *zouden moeten* zijn om de praktijk volledig evidence based aan te sturen. Ons startpunt moet zijn dat de wetenschap en Justitie op hun best wijsheden aanbieden voor gedragsverandering, voor controle en voor het stimuleren van desistance. Op hun best zijn zij coaches aan de zijlijn van de dialoog, en zij geven de reclasseringswerker ondubbelzinnige en heldere aanwijzingen voor het spel met de reclassent. Maar zij bepalen uiteindelijk het spelverloop.

Alleen een reclasseringswerker in de rol van lerende, reflexieve professional is in staat deze wijsheden zelf over de kloof te tillen tussen wetenschap en Justitie aan de ene kant en de praktijk aan de andere kant. Voor die overbrugging en voor de vertaling naar concrete interacties heeft de reclasseringswerker gereedschap nodig. Dit gereedschap helpt hem om te navigeren, om keuzes te maken in de discretionaire ruimte, om web te spinnen tussen de beschikbare kennis.

Het middel daartoe is een communicatiemodel voor de reclasseringswerker. Een model dat aanstuurt op een dialoog, en een model dat in die dialoog de inbreng en verbinding faciliteert van kennis over gedragsverandering, over factoren die desistance bevorderen, en van kennis over het omgaan met het gedwongen kader. De basisactiviteit 'motiveren, ondersteunen' in de methode Redesign Toezicht biedt daarvoor een basis, maar van een communicatiemodel kan nog niet worden gesproken.

Ik presenteer daarom in het boek, als handreiking, een communicatiemodel. Het model, dat is gebaseerd op het negen-veldenschema van de pedagoog Janet Melse, onderscheidt *eerst* drie algemene doelen die de reclasseringswerker *in het contact* kan willen bereiken. Hij kan kracht willen geven, ordening willen bieden of willen ingrijpen. Om elk van deze drie doelen te bereiken kan de reclasseringswerker drie middelen inzetten: hij kan daartoe aansluiten bij de leefwereld van de reclassent, aan groei appelleren bij de reclassent, en zijn persoonspresentatie inzetten. Tegen elkaar afgezet vormen de doelen en middelen een communicatiemodel met negen velden of interactievormen waarmee de wijsheden van wetenschap en Justitie kunnen worden vertaald. In het boek ga ik uitgebreid op deze negen interactievormen in. Zij worden ondersteund door de beschikbare kennis vanuit de desistance en 'What-works' literatuur, en onderzoeken over een effectieve werkalliantie. Ook daarvoor verwijs ik weer naar het boek.

Bij de inzet van dit communicatiemodel worden acht stappen doorlopen, waarmee de wijsheden van wetenschap en Justitie stap voor stap kunnen worden vertaald en getoetst in de reclasseringspraktijk. U raadt het al: Ook voor deze acht stappen verwijs ik naar het boek.

Het communicatiemodel impliceert een andere benadering voor onderzoek naar het reclasseringsproces. De benadering van de 'black box' is naar mijn mening nu teveel descriptief, waarbij naar best practices wordt gezocht als naar naalden in een hooiberg. Het onderzoek mag zich echter zo langzamerhand ontwikkelen in de richting van prescriptie, waarbij combinaties van interventies die op basis van wetenschappelijk onderzoek plausibel

of veelbelovend lijken, worden voorgeschreven en getoetst. Er zijn daarvoor nu voldoende wijsheden voorhanden.

Het model wordt in het boek ondersteund door onderzoeksresultaten, maar het moet zich nog in de praktijk bewijzen. Daartoe moet het worden aangevuld en geschikt gemaakt voor de werkvloer. Het is mijn hoop hier in de toekomst met de reclasseringsorganisaties aan te werken, om hiermee de kloof tussen wetenschap en praktijk in het reclasseringswerk te helpen overbruggen.

Het communicatiemodel en deze wens sluiten aan bij de twee onderzoekslijnen van het lectoraat Reclassering en Veiligheidsbeleid. Deze twee lijnen zijn: desistance focused practice en kennismanagement bij innovatie, implementatie, borging en doorontwikkeling van methoden. In het boek ga ik dieper op deze onderzoekslijnen in, en op de concrete uitwerking daarvan in de praktijkgestuurde onderzoeken van leden van de kenniskring van het lectoraat Reclassering en Veiligheidsbeleid. Ik wil u nu, bij wijze van afsluiting, nog het een en ander vertellen over dit lectoraat.

Op een school voor hoger beroepsonderwijs, zoals Avans, worden de professionals opgeleid die ex-gedetineerden als McCormick met hun veranderingsproces zullen helpen. Vanuit deze maatschappelijke betrokkenheid is Avans Hogeschool - samen met Reclassering Nederland, het Leger des Heils, afdeling Jeugdzorg en Reclassering, de Stichting Verslavingsreclassering GGZ en de Universiteit van Tilburg initiatiefnemer van het bijzonder lectoraat Reclassering en Veiligheidsbeleid. Niet alleen aan Avans, maar ook aan de Hogeschool Utrecht is een bijzonder lectoraat mogelijk gemaakt, het lectoraat Werken in een justitieel kader. Ook is aan de Vrije Universiteit een Bijzondere Leerstoel Reclassering opgericht. Beide hogescholen en de universiteit stemmen in een kennisplatform de onderzoeksdomeinen met elkaar en met de reclasseringsorganisaties af.

Het lectoraat is ondergebracht bij het Expertisecentrum Veiligheid, een initiatief van Avans Hogeschool en de Juridische Hogeschool Avans-Fontys. Het lectoraat wil een wetenschappelijke bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat over nazorg, reïntegratie van ex-gedetineerden en effectieve interventies gericht op recidivebeperking en een leven zonder criminaliteit. Deze opdracht is uitgewerkt in de twee onderzoekslijnen die ik zojuist noemde en ook in een onderwijsdeel. Wat betreft het onderwijs, is het reclasseringswerk namelijk een terrein dat in het Hoger beroepsonderwijs onvoldoende aandacht heeft gekregen. Het lectoraat wil daarom een inhoudelijke impuls geven aan de opleiding van nieuwe beroepsbeoefenaren en aan de bijscholing van ervaren beroepsbeoefenaren die werkzaam zijn in het gedwongen kader, met inbegrip van de reclassering. Wij doen dat door onder andere de bestaande minor Werken In een Gedwongen Kader te helpen doorontwikkelen.

De beide onderzoekslijnen krijgen vorm in een reeks praktijkgestuurde onderzoeken die met uitvoeringspartners worden ontworpen. Deze onderzoeken worden uitgevoerd door leden van de kenniskring, die is ingericht om de banden tussen wetenschap, beroepsbeoefening en onderwijs in het kennisdomein reclassering en veiligheidsbeleid te versterken. In totaal acht docenten van Avans en beleidsmedewerkers van de reclassering zijn hierin actief, en enkelen van hen zullen promotieonderzoek gaan doen. Ik geef u graag een paar voorbeelden van onze activiteiten:

Het lectoraat helpt bij de doorontwikkeling van de methode van De Sluis, een terugkeervoorziening van het RIBW in Tilburg voor jongeren die na hun detentie een vorm van begeleid wonen nodig hebben. De methode wordt samen met de uitvoerend werkers doorontwikkeld, waarbij elementen van desistance-focused practice aan de methode worden toegevoegd.

Samen met Reclassering Nederland werkt het lectoraat aan de invoering en evaluatie van de Circles of Support en Accountability (**COSA**). Dit gebeurt op basis van een startsubsidie van het Ministerie van Justitie. Circles voorzien in resocialisatie van hoogrisico zedendelinquenten na hun vrijlating, waarbij professionals en vrijwilligers samenwerken. Diverse docenten van Avans en beleidsmedewerkers van Reclassering Nederland zijn hierbij betrokken. Voor de verspreiding van de methode is een Programmabureau Circles NL opgericht. Naar verwachting start de eerste circle eind dit jaar.

Er is onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om het sociaal netwerk van reclassenten bij het toezicht te betrekken. Dit onderzoek zal worden voortgezet met een focus op opvoeding en ouderschap in reclasseringsgezinnen.

Bij de drie reclasseringsorganisaties doen verschillende leden van de kenniskring onderzoek naar de aanwezige kennis en ervaring over de invoering van gedragsinterventies en bij de Reclassering Nederland naar de implementatie van de methoden 'Werken in een gedwongen kader' en motiverende gespreksvoering. De uitkomsten van deze onderzoeken vormen de basis voor de ontwikkeling van een monitor waarmee nieuwe implementatieprojecten binnen de reclassering kunnen worden ondersteund.

Voor de gemeente 's-Hertogenbosch, tenslotte, worden twee opdrachten uitgevoerd: een onderzoek naar jongvolwassen veelplegers, waarbij de ketensamenwerking en de mogelijkheden voor een integrale aanpak worden onderzocht in samenwerking met het lectoraat Veiligheid, openbare orde en recht, en ten tweede de ontwikkeling, test en verspreiding van een leergang voor het midden- en hogere kader van de Veiligheidshuizen.

Dankwoord

Dames en heren, de reclassering neemt in de praktijk een heel speciale positie in. Het is de oudste overheidsinstantie in ons land, omdat zij is voortgekomen uit private organisaties waarvan de eerste in 1823 werd opgericht. Met de reclasseringsregeling van 1910 werden de reclasseringswerkers ambtenaren, en dat is bijna 100 jaar geleden. De reclassering is meegegaan met haar tijd en is nu een professionele organisatie die binnen Europa een verbindende rol niet schuwt. Tegelijk is de reclassering een *streetwise* club gebleven, waar mijn hand meermalen door een reclasseringswerker bijna werd fijngeknepen, en waar de beroepseer, de *esprit de corps*, ondanks tegenslagen gewoon springlevend is. Dat maakt deze organisaties voor mij zo boeiend: beleid en wetenschap hebben te maken met een eigenwijze en door de wol geverfde praktijk, waar professionals zich - wars van het huidige populisme - blijven inzetten voor mensen die in de samenleving met de nek worden aangekeken.

Met de ondersteuning van twee lectoraten en het oprichten van een leerstoel geven de reclasseringsorganisaties aan dat zij veel belang hechten aan onderzoek en onderwijs, om langs die twee wegen hun professionele praktijk te verbeteren. Zij stellen zich open voor een kritische blik door een hoogleraar en lectoren, en zij investeren in een onderzoekscultuur. Het is voor mij eer hieraan te mogen meewerken.

Ik bedank hiervoor het Leger des Heils, afdeling Jeugdzorg en Reclassering, de Stichting Verslavingsreclassering GGZ en de besturen van de Organisaties voor Verslavingszorg die in de SVG participeren, en Reclassering Nederland. Speciaal wil ik hier bedanken: Sjef van Gennip, Edwin ten Holte, Bert Sprokkereef, Leo Tigges, Olav Etman, Ada Andreas en John Kwaks. Ik bedank ook Anton van Kalmthout van de Universiteit van Tilburg voor zijn ondersteuning bij de totstandkoming van het lectoraat.

Mijn dank gaat uit naar de Raad van Bestuur van Avans Hogeschool voor het in mij gestelde vertrouwen. Graag bedank ik hier plv. voorzitter van de Raad Frans van Kalmthout, die het lectoraat met grote belangstelling volgt en enthousiast ondersteunt, en Ruud Hoogenboom, die vooral bij aanvang van mijn werk bij Avans veel voor mij heeft betekend.

Het lectoraat participeert in het Expertisecentrum Veiligheid, maar is formeel ondergebracht bij de Academie voor Social Work te Breda. Ik bedank academiedirecteur Ine van Zon voor haar wijze one-liners en haar inzet om het voor docenten mogelijk te maken om in de kenniskring te participeren. Voor dit laatste bedank ik ook directeur Tonnie Huibers van de Academie voor Social Work 's-Hertogenbosch.

Dan het Expertisecentrum Veiligheid. In de eerste plaats wil ik hier Titia Bredée en André Gehring bedanken, die als 'penvoerend directeurs' met veel energie de huidige organisatie van het expertisecentrum tot stand hebben gebracht. Mijn dank gaat ook uit naar Gerard Hupperetz en Collin Prumpeler, die als 'buiten-' en 'binnendirecteur' de leiding nu hebben overgenomen.

De constructie van het Expertisecentrum Veiligheid zorgt ervoor dat ik intensief kan samenwerken met collega-lectoren. Ik bedank Ben Rovers, Hans Moors, Emile Kolthoff en Sjaak Khonraad voor hun enthousiasme, openheid en het delen van hun kennis. De ondersteunende dienst van het Expertisecentrum, bestaande uit aanvoerder Lisette Klaassen, Rolinka Plug en Daphne van Emmerik, verricht bergen werk, óók voor dit congres. Veel dank daarvoor. Ik bedank Ruben Boers, die als senior onderzoeker de academies gestaag meer bij het Expertisecentrum betreft en Jack Bergman, die als financiële man de huidige economische crisis vakkundig buiten de deuren van het EV weet te houden.

Met de leden van de kenniskring van het lectoraat heb ik de afgelopen tijd een goede band opgebouwd en ik wil hen bedanken voor hun inzet, kritische blik, leergierigheid en enthousiasme: Herman van Alphen, Jeanne Caspers, Laurens de Croes, Ineke Heemskerk, Mechtild Höing, Gert Jan Slump, Nanne Vosters en Arnold van Woerkom. Voor hun inzet in het Programmabureau Circles NL bedank ik docent Aad Kok van de Academie voor Social Work te Breda en Miranda van der Flier van de regio 's-Hertogenbosch van Reclassering Nederland.

In de afgelopen periode heb ik met mijn collega lectoren en partners in crime Anneke Menger en Jo Hermanns aan de Hogeschool Utrecht en met hoogleraar reclassering Peter van der Laan plezierig en goed samengewerkt. Ik bedank hen voor hun goede adviezen. Ook bedank ik Adri van Montfoort, directeur van Bureau Van Montfoort (en lector Jeugdzorg en Jeugdbeleid aan de Hogeschool Leiden) en mijn collega's van het bureau, voor de ondersteuning en flexibiliteit die ik in ervaar bij het combineren van twee banen.

Bij de voorbereiding van dit congres zijn de mouwen opgestroopt door Fred Martin van De Driehoek, Hans Straver, Marjan Koopman en Petra Curfs van Spirit, en Rob Schuddemat van de William Schrikker Groep. Mijn dank is groot.

Tenslotte, lieve Evelyne en Niels, jullie steun betekent voor mij het meest. Heel, heel veel dank daarvoor.

En u, dames en heren, dank ik voor uw aandacht.